

M. ZDRENGHEA

ELEMENTE POPULARE ÎN VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ DIN *GRAMATICA LIMBII LATINE* A LUI GHEORGHE ȘINCAI

În 1779, Gheorghe Șincai, unul dintre reprezentanții de seamă ai Renașterii transilvane, termină studiile la Roma, obținând doctoratul în filozofie și teologie. La întoarcerea în țară, este oprit la Viena, un an, timp în care studiază metodică predării în școlile de limbă națională și a conducerii lor.

Sosit la Blaj, este numit canonic și profesor de retorică și poetică la gimnaziu, iar în 1782 director al școlilor primare de rit greco-catolic din Transilvania. Pentru ca munca în școli să se poată desfășura în bune condiții, iar nivelul învățământului să fie corespunzător, Șincai întocmește o serie de manuale, ca abecedare, un catehism, o aritmetică și o gramatică a limbii latine. Aceasta din urmă, destinată elevilor din gimnaziu și teologilor de la seminar, a apărut la Blaj în 1783 sub titlul *Prima principia Latinae grammatices quae ad usum scholarum Valachico-nationalium* (Principiile fundamentale ale gramaticii latine pentru uzul școlilor naționale românești).

Dându-și seama că cei cărora le era destinată această lucrare ar întâmpina mari greutăți dacă textul ar fi redactat numai în latinește, Șincai dă în paralel și o versiune românească, cum se spune chiar în foaia de titlu¹. Coloana din stânga de pe aceeași pagină cuprinde textul în limba latină, iar cea din dreapta în limba română.

Pe noi ne interesează versiunea românească, fiind prima gramatică a limbii latine scrisă și tipărită în românește. Limba folosită de Gh. Șincai este bazată pe cea populară, potrivit părerilor sale despre limba de cultură expuse în prefața la *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783): „În carea muncă a mea m-am sârguit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decât pre altele, precum am și făcut”.

¹ *Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem adjecta Valachica Lingva in hunc ordinem redegit* (Pentru o mai ușoară receptare din partea copiilor începători, fiind adăugată o variantă în limba română, aranjată în această ordine).

Dar autorul avea de întâmpinat greutăți mai ales la redarea în românește a termenilor gramaticali. După cum vom vedea în continuare, el a căutat cuvântul sau combinații de cuvinte – în cele mai multe cazuri fiind vorba de calcuri – care să redea cât mai fidel conținutul termenilor latinești, pentru ca în felul acesta elevii să-i înțeleagă și să-i poată învăța și folosi corect.

Păreră noastră este că Gheorghe Șincai nu a urmărit crearea unei terminologii gramaticale românești, care, eventual, să fie folosită și în gramatici scrise pentru limba română, deși a fost întrebuințată în unele², ci, repet, numai pentru a ușura elevilor înțelegerea termenilor gramaticali din textul latinesc pe care ei trebuiau să-l învețe. Aceasta ne face să-i atribuim autorului și calitatea de bun pedagog.

În continuare, din prezentarea ce o vom face, se va vedea caracterul popular al termenilor folosiți de Șincai.

Vom da termenii în ordinea apariției lor în text.

Îndreptare către gramatica latinească (p. 3)

Introductio in grammaticam latinam.

– a introduce = a ajuta pe cineva să se inițieze într-un domeniu de activitate;

– a îndrepta = a îndruma, a călăuzi.

Despre *firea* (= felul) și părțile gramaticii latinești (p. 3).

De natura et partibus latinae grammaticae

– natură = lumea înconjurătoare, fire

– fire = natura înconjurătoare.

Orthographia e învățătura de a scrie *fără de smintele* (p. 4) = a scrie fără greșală.

Orthographia est doctrina *correcte* scribendi

– corrigo, ere, rexi, rectum = a corecta o greșală

– sminteală = greșală.

Etymologia e învățătura de a *pleca* (= a flexiona) bine cuvintele (p. 4).

Etymologia est doctrina rite *inflectendi* vocabula

– inflecto, ere, flexi, flectum = a schimba, a altera, a mlădia

... prin celelalte căderi (= cazuri) *se pleacă* (se declină) ca bonus (p. 29)

caetera declinantur ut bonus

– declino, are = a (se) abate, a se depărta

plecare (p. 11/12) – *plecările* sunt cinci (p. 13) = declinări

Declinationes sunt 5.

– declinatio, onis f. = deviație, depărtare, abatere, ferire

versuitoare (p. 5) = vocale

² Cf. D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 24.

- *vocales*
- *vocalis* (2) adj. = sonor, răsunător, grăitor
- regional *viers* = voce, glas.

împreunăsunătoare sunt care nu se pot spune fără de versuitoare (p. 5) = consonante

consonantes sunt quae absque vocalibus enunciari nequeunt

Șincai a tradus fiecare element din *consonantes*:

con = împreună, *sonans, tis*, participiul prezent de la *sono, are, sonui, sonitum* = a suna

Cuvintele cele *împreunate* se desfac precum s-au fost *întrunlocat* (p. 8) = cuvinte compuse.

compositae voces ita dividuntur prout compositae fuerunt

- *compositus, a, um* – participiul perfect pasiv de la verbul *compono*, ere, postui, *positum* = a pune laolaltă, a uni, a reuni, deci a pune la un loc, a pune împreună

pentrunume (p. 10) traduce pe pronomen

vorba (p. 10) = verb

- *verbum, i, n.* = cuvânt, vorbă

împărtășirea (p. 10, 60, 67) = participiu

participium

- *participio, are* = a împărți cu cineva, a împărtăși

naintepunerea (p. 10) = prepoziție

praepositio

- Traducere a elementelor componente din *praepositio*,
onis = așezare, punere înainte

sprevorba (p. 10)

adverbium

- În acest caz, *ad* a fost tradus cu *spre* (are și sensul de *la, către*)

întrăpunerea (p. 10) = interjecție

interjectio

- lat. *inter* = între, printre, în mijlocul
iacio, ere, ieci, iactum = a arunca, a azvârli
iar *interiacio (intericio), ere, ieci, iectum* = a pune la mijloc, a interpune

împreunarea (p. 10)

conjunctio

- *coniunctio, onis f.* = unire, legătură

numele statornic e care prin sine însemnează ceva lucru și poate fi singur în vorbire (p. 10)

substantivum

numele adăugătoriu e carele prin sine nici un lucru mărginit nu însemnează, ci numai proprietățile numelui statornic le arată, pr[ecum]: mare, bun (p. 10-11)

adjectivum

- verbul *adicio*, *ere*, *ieci*, *iectum* = a arunca (spre), a adăuga

numele chemător (p. 11) = substantiv comun

nomen appellativum

- *appello* (*ī*) = a se adresa, a chema

cădere (p. 11) = caz

casus, *us*, *m* = cădere

(genul) *bărbătesc* (p. 12) = masculin

masculinum

- *masculus* (3) = bărbătesc

(genul) *femeiesc* (p. 12) = feminin

foemininum

(genul) *de nici unul* care se arată prin articolul *hoc* (12) = neutru

neutrum

- *neuter*, *tra*, *trum* = nici unul, nici celălalt

(genul) *de obște* care se arată articuli *hic* și *haec* (p. 12) = general

commune

(genul) *îndoit*, care se arată prin articuli *hic* sau *haec* (p. 12) nesigur

dubium

-- *dubius*, *a*, *um* *adj.* = nesigur, nehotărât

-- *dubium*, *ii* *n.* = îndoială

(genul) *a tot*, care se arată prin articuli *hic* și *haec* și *hoc* (p. 12) = de tot felul

omne

- *omnis* (2) *adj.* = tot, tot felul

(numărul) *singuratec* (p. 12) = singular

singularis

-- *singularis* (2) *adj.* = individual, (de unul) *singur* - adică *singuratic*

(numărul) *înmulțitoriu* e care însemnează mai multe lucruri, pr[ecum] oameni (p. 12) = plural

pluralis

Cazurile sunt: *căderea întâi* (N.), *a doua* (G.), *a treia* (D.), *a patra* (Ac.), *a cincea* (V.), *a șasea* (Abl.) (p. 12, 13)

Numele latinești de întâia plecare [= declinare] sunt a căroră, întâia *cădere* *iese* în *a*, iar a doua *cădere* în *ae* (p. 16) = se termină

Latina nomina primae declinationis sunt quorum

Nominativus *terminatur* in *a*, Genitivus în *ae*

-- *exeo*, *ire*, *ii* (*ivi*), *itum* = a ieși, a se sfârși

pentrunumele începător e care nu cură de la altul, precum: *io*, *tu*, *al-său*, *a-sa* (p. 37)

Pronomen primitivum est quod a nullo alio derivatur, ut: *ego*, *tu*, *sui*

pentrunumele curgător e care *cură* de la altul precum: *al-mieu*, *al-tău*, *al-său* (p. 37)

Pronomen derivatum est quod a alio derivatur, ut: *meus*, *tuus*, *suus*

derivo(I) = a abate, a deriva

pentrunumele reducător e care-ți aduce aminte lucrul cel mai dinainte, precum: *care, carea* (p. 37) = pronume relativ

Pronomen relativum et quod rem antecedentem in memoriam reducit, ut:

qui, quae, quod

– *reduco, ere, duxi, ductum* = a aduce din nou, a readuce

asemănarea [= comparația] e mutarea numelui adăugător [a adjectivului] prin *trepte* [= grade de comparație] (p. 50)

Comparatio est variatio nominis adjectivi per gradus

– *comparatio, onis* = comparare, asemănare

– *gradus, us m.* = pas, mers, treaptă

treptele asemănărilor sunt trei: *treapta întâia, a doua și a treia* (p. 50)

gradus comparationum sunt tres: positivus, comparativus et superlativus

vorba [= verbul] e de două feluri: *fățuită* care are tutele persoanele (p. 58) = verb personal

verbum personale est quod omnes tres personas admittit;

(vorba) *nefățuită* e care are numai a treia persoană singuratecă (p. 58) = verb impersonal

verbum impersonale est quod solam tertiam personam singularis numeri admittit

– În limba română veche, „față” avea și sensul de „persoană”;

vorba *fățuită* [= verbe] personale se împarte în cinci feluri:

lucrătoare „activum”: vorba *lucrătoare* e care însemnează lucrare (p. 58);

pățimitoare „passivum” vorba *pățimitoare* e care însemnează pățire (p. 58);

de nici una „neutrum”; vorba *de nici una* e care nici însemnează lucrare, nici pățire (p. 59);

de obște „commune”; vorba *de obște* e care [...] însemnează și lucrare și pățire (p. 59);

depuitoare „deponens”; vorba *depuitoare* e care [...] însemnează lucrare sau nici lucrare, nici pățire (p. 59);

abaterea e plecarea vorbei prin moduri, timpuri, persoane și numeri (p. 60) = conjugare

Conjugatio est declinatio verbi per modos, tempora, personas et numeros

modurile sunt cinci: *arătătoriu* (p. 60, 67) = indicativ

modus indicativus

– *indico (I)* = a indica, a arăta

împărățitor (p. 60, 68, 152) = imperativ

modus imperativus

– *impero (I)* = a porunci, a ordona

oftătoriu (p. 60) = optativ

modus optativus

– *opto (I)* = a dori

împreunătoriu (p. 60, 69) = conjunctiv

modus conjunctivus

- conjungo, ere, iunxi, iunctum = a lega, a uni
- nemărginit* (p. 60, 67, 70) = infinitiv
- modus infinitivus*
- infinitus, a, um = nesfârșit, nemărginit
- timpurile sunt cinci = *timpul de acum* (p. 60, 67) = prezent
- tempus praesens*
- praesens, tis, adj. = prezent, de față
- timpul nu de mult trecut* (p. 60, 67) = imperfect
- praeteritum imperfectum*
- praeteritus (3) adj. = trecut; *tempus praeteritum* = timpul trecut
- imperfectus (3) adj. = neterminat
- timpul trecut* (p. 60, 67) = perfect
- praeteritum perfectum*
- perfectus (3) adj. = desăvârșit, perfect, participiul perfect al lui perficio, ere, feci, fectum = a termina, a săvârși
- timpul de mult trecut* (p. 60, 69) = mai mult ca perfectul
- praeteritum plusquam perfectum*
- timpul viitoriu* (p. 60-61) = viitor
- futurum*
- futurus (3) adj. = viitor
- vorba scăzătoare* (p. 273) = verbe defective
- verbum defectivus*
- deficio, ere, feci, fectum = a lipsi, a nu fi îndeajuns

Am spus mai înainte că Șincai nu a urmărit crearea unei terminologii gramaticale românești care să fie folosită în gramaticile întocmite pentru limba română. Ceea ce ne face să credem această este faptul că în capitolul de sinteză de la sfârșitul lucrării, deci după ce elevii au învățat terminologia latinească, Șincai folosește și în textul românesc pe *nominathiv* (p. 178), pl. *nominathivuri*, *dathiv* (p. 181), *acusath[iv]* (p. 178) ș. a. De altfel, în cursul lucrării a mai folosit în textul românesc și alți termeni gramaticali latinești, de care însă nu ne ocupăm acum.

În comunicare am vrut numai să arătăm că, pus în situația de a da în românește corespondenții termenilor gramaticali latinești, Șincai s-a folosit de limba populară, intuind astfel că acest aspect al limbii comune naționale a constituit liantul între vorbirea din diferite regiuni.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31